

УДК 343.9.01

СТОКГОЛЬМСЬКИЙ СИНДРОМ ЯК ОЗНАКА ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Колдов Є.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню проблематики Стокгольмського синдрому як детермінанти латентної злочинності. Дослідженні основні ознаки даного явища та механізм його впливу на процес латентизації окремих видів злочинів. Розглянуті основні заходи протидії випадкам латентизації окреслених злочинів через комплекс заходів віктимологічного запобігання.

Ключові слова: Стокгольмський синдром, синдром, латентна злочинність, віктимологічне запобігання, протидія.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день наша держава зіткнулася з численними труднощами економічного, політичного та соціального характеру. Вкрай негативним, але цілком очікуваним наслідком даної ситуації став суттєвий ріст показників злочинності в Україні. Боротьба з її проявами є першочерговим завданням не лише правоохоронної системи, але й суспільства в цілому. Загалом ефективна протидія злочинності неможлива без вивчення та мінімізації такого її прояву, як латентна злочинність. Дане явище є надзвичайно широким та багатоаспектним, одним з його численних факторів, що не дозволяє повною мірою дослідити наявний рівень злочинності та, відповідно, ефективно протидіяти їй є наявність проявів Стокгольмського синдрому – психологічного феномену, що виражається у співчутливому та виправдальному ставленні жертв насильства до своїх кривдників. Частим наслідком проявів Стокгольмського синдрому є неповідомлення жертвами про скоєні щодо них злочини і, як наслідок, їх латентизація. Враховуючи надважливе значення боротьби з прихованою злочинністю для подолання цього явища в цілому, дослідження Стокгольмського синдрому в рамках кримінологічної науки як одного з найбільш вагомих факторів поширення латентної злочинності є особливо актуальним.

Мета даного дослідження полягає в здійсненні аналізу психологічного феномену Стокгольмського синдрому як вагомого чинника поширення латентної злочинності та вироблення на практичних рекомендацій щодо мінімізації впливу даного фактору на латентизацію злочинних діянь.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі дослідження латентної злочинності присвячені праці І.М. Даньшина, О.М. Джужі, О.Г. Кальмана, А.А. Конєва, В.Ф. Оболенцева та ін. В той же час у вітчизняній правничій літературі практично відсутні публікації, метою яких є висвітлення проблематики впливу Стокгольмського синдрому на процес поширення латентної злочинності як ключової детермінанти.

Виклад основного матеріалу. Латентна злочинність, безперечно, має надзвичайно негативний вплив на ефективну роботу правоохоронної системи держави та життєдіяльність суспільства в цілому. Під цим явищем розуміють усю сукупність фактично вчинених, але не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим

не знаходять відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [1]. А.О. Конєв визначив латентну злочинність як специфічне соціальне явище, що являє собою сукупність кримінально караних діянь, щодо яких могли (або не могли) виникнути оперативно-розшукові заходи А.П. Закалюк визначає латентну злочинність як частку «злочинності, що становить сукупність злочинів різних видів, які вчинені, але з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінально-процесуального провадження та притягнення винних у їхньому вчиненні до відповідальності [2]. Розповсюдженість даного явища має своїм наслідком значне спотворення статистичних даних про злочинність, формує у злочинців стійке переконання у власній безкарності, сприяє поглибленню недовіри суспільства до діяльності правоохоронних органів. Латентна злочинність існувала в усі часи та історичні епохи, мала місце в будь-якому людському суспільстві. Цілком вите її викорінення навряд чи є можливим взагалі, однак мінімізація даного виду злочинності є цілком реальною та необхідною для ефективної роботи правоохоронної системи, захисту та відновлення прав та свобод громадян, дотримання режиму законності та верховенства права.

Латентна злочинність є явищем надзвичайно багатоаспектним, що включає в себе цілий ряд чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Одним з найбільш поширених чинників суб'єктивного характеру, що здатен суттєво впливати на процес латентизації злочинності є небажання потерпілого повідомляти про скоєні щодо нього злочини. Причини даної поведінки можуть бути надзвичайно різноманітними: страх помсти з боку злочинців, відсутність довіри до правоохоронної системи, низький рівень правосвідомості, тощо [3]. Однак необхідно зазначити, що досить вагомий внесок в існування цієї негативної ситуації здійснює психологічний феномен Стокгольмського синдрому.

Про існування подібного психологічного стану жертв науковому співтовариству було відомо досить давно, однак широкого розголосу факт наявності даного феномену набув після випадку, що стався в 1973 році в шведській столиці. Двоє грабіжників під час пограбування відділення одного з банків звернулися до захоплення заручників як способу задоволення своїх вимог, примусово утримуючи їх протягом шести днів. Після проведення спеціальної операції силами поліції всі чет-

веро заручників були визволені неушкодженими. Однак особливу увагу викликала навіть не сама резонансна подія, а поведінка заручників після звільнення. Ніхто з чотирьох потерпілих не став висувати звинувачення проти грабіжників, більше того, існує інформація, що в процесі подальшого судового розгляду саме за кошти колишніх заручників було найнято захисників для грабіжників. Як результат – обвинувачення проти одного зі злочинців були повністю зняті, а інший, отримавши тривале тюремне ув'язнення продовжив підтримувати дружні стосунки з частиною потерпілих, навіть знаходячись у в'язниці. В подальшому мали місце ще декілька аналогічних ситуацій, які характеризувалися встановленням нейтральних, позитивних чи навіть дружніх стосунків між захопленими заручниками та злочинцями. При чому, мали місце навіть ситуації, за яких викрадені особи піддавалися різного роду знущанням та насильству, однак після звільнення намагалися виправдовувати та захищати своїх кривдників, в окремих випадках жертви цих злочинів навіть не намагалися втекти чи повідомити правоохоронні органи, хоча й мали для цього всі можливості. Збільшення кількості подібних випадків змусило психологів та психотерапевтів вести мову про наявність певного травматичного психологічного стану психіки, який в подальшому отримав назву Стокгольмського синдрому (за місцем першого подібного широковідомого випадку).

В даному випадку слово «синдром» означає лише сукупність психологічних симптомів, що є притаманними поведінці потерпілих під час або вже після вчинюваного щодо них злочину. Стокгольмський синдром не вважається психіатричним захворюванням чи психічним розладом. Його сутністю є природний психологічний захисний механізм, пов'язаний із травматичним зв'язком, що може виникати між жертвою та злочинцем. Дана захисна стратегія може бути конструктивною (спрямованою на вирішення ситуації, що склалась) чи деструктивною (основна мета – відовлення емоційної стабільності в критичній ситуації). При цьому, жертва намагається виправдати дії агресора, ставлячи себе на його місце, шукаючи раціональне та прийнятне для себе пояснення його злочинним діям. Результатом дії зазначеного механізму є ситуація, за якої особа ідентифікує себе зі злочинцем. В окремих випадках, потерпілі після звільнення навіть заявляли, що знаходячись в заручниках відчували загрозу не з боку терористів чи грабіжників, а побоювалися поліції та працівників спецназу.

Даний психологічний ефект вперше був виявлений стосовно потерпілих у злочинах, пов'язаних із захопленням заручників та викраденнями людей. В цих випадках ознаки, що є характерними для Стокгольмського синдрому проявляються найбільш виражено. Проте, слід зазначити, що кримінологія з точки зору протидії латентній злочинності більше цікавлять інші прояви згаданого феномену. В даному випадку мова йде про побутовий Стокгольмський синдром, коли в результаті наявності певного сімейно-родинного, дружньо-приятельського чи службового зв'язку відбувається певне виправдання діянь правопорушника з боку потерпілої особи. Даний процес має надважливе значення

для існування латентної злочинності, особливо у сфері сімейного насильства. В даному випадку Стокгольмський синдром виступає одним із головних факторів латентизації злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї. Механізм подібної латентизації полягає в тому, що один з членів родини (як правило дружина чи неповнолітні діти) стає жертвою жорстокої поведінки з боку іншого – агресора. Така поведінка може мати характер фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами. Слід зазначити, що агресивна поведінка в сім'ї, залежно від її проявів, може мати характер злочину, адміністративного правопорушення чи взагалі не бути протиправною. Проте у відношенні латентної злочинності найбільший інтерес, безумовно, представляє перша група діянь. При цьому, потерпіла особа не здатна чинити систематичний опір своєму кривднику. Як наслідок, дії агресора з одного боку, та неспроможність жодним чином змінити ситуацію – з іншого, призводять до виникнення у потерпілої особи комплексу жертви, який і запускає психологічний механізм Стокгольмського синдрому. При цьому, потерпіла особа намагається свідомо чи несвідомо виправдати дії кривдника, підпорядковуює його поведінку певному раціональному поясненню. В крайніх випадках це призводить до перекладання вини за всі дії злочинця на себе. За таких умов потерпіла особа звинувачує себе в розвитку ситуації, що склалась. Такі потерпілі схильні наділяти свої дії поведінкою провокативного характеру, незважаючи на реальну відсутність ознак останньої.

Для повноцінного розуміння дії Стокгольмського синдрому як фактору латентної злочинності необхідно також проаналізувати віктимологічну складову злочинів, в яких даний феномен найчастіше знаходить свій вияв. Так, найчастіше Стокгольмський синдром на побутовому рівні виникає у осіб, що володіють певними характерними рисами та відповідним типом мислення і поведінки. Виникненню проявів побутового Стокгольмського синдрому передують потрапляння потерпілих в так звану «позицію» жертви для якої характерними є звикання з систематичним приниженням та насильством. При цьому в такої особи з часом формується переконання, що спалахи агресії кривдника будуть виникати рідше та менш гостро у випадку направлення їх на інший об'єкт. В даній ситуації потерпіла особа уже цілком свідомо відмовляється від активного опору злочинцю, вважаючи його певного роду провокацією. В той же час, в поведінці правопорушника як правило послідовно змінюють один одного періоди: агресії та розкаяння. Під час останнього емоційно нестійка жертва прощає агресора, потім схема повторюється знову. Така циклічність в кінцевому рахунку призводить до формування у потерпілої особи викривленого усвідомлення своєї ролі в даному процесі, що в подальшому може перерости у співчутливе ставлення до свого ж кривдника. В цьому випадку жертва взагалі припиняє будь-яку реакцію на прояви агресії та сприймає її як щось нормальне. Відповідно, в цьому випадку ні про яке звернення до правоохоронних органів у випадку, наприклад, побіїв не може й бути мови. Можливий й децю

відмінний механізм формування Стокгольмського синдрому, коли потерпіла особа з самого початку не бажає вважати себе жертвою і ніби погоджується на роль «провокатора», не будучи в змозі протистояти кривднику, не бажаючи ототожнювати себе зі слабкою сторогою, чим зайвий раз сприяє приховуванню скоєного проти неї злочину.

Слід відзначити, що вагому роль у механізмі формування Стокгольмського синдрому на побутовому рівні відіграє й негативна гендерно-стереотипна соціалізація. Вона знаходить свій вияв у негативному ставленні та засудженні самих потерпілих з боку суспільства. Саме страх суспільного осуду є частою перешкодою зверненню до правоохоронних органів. При цьому стійкі негативні суспільні установки можуть формувати у потерпілих переконання у власній вині та виправданні або навіть, у крайніх випадках, співчутливе ставлення до правопорушника. Особливо відчутним суспільний вплив на формування виправдальної позиції є стосовно статевих злочинів побіїв, тілесних ушкоджень, й не лише у сфері побутового насильства.

При дослідженні даного питання варто також звернутися до категорії «латентної віктимності», що є визначальним для рівня латентної злочинності. Так, на думку Б. Головкина латентна жертва – особа, що потерпіла від реального правопорушення проте з певних причин залишається невідомою для уповноважених органів державної влади а також особа що не має офіційного статусу потерпілої [5]. Латентна віктимність може бути природною (формується на основі незвернення громадян до правоохоронних органів) та штучною (пов'язана з недоліками самої системи). Необ'єктивне виправданне ставлення з боку жертв є ключовою детермінантою формування природної латентної віктимності.

При дослідженні проблематики Стокгольмського синдрому як фактора латентної віктимізації широких верст населення особливу увагу варто звернути на заходи віктимологічного запобігання в контексті мінімізації впливу даного психологічного феномену на стан латентної злочинності в Україні. Подібні заходи є складовою комплексу віктимологічного запобігання, спрямованого на зниження рівня групової та індивідуальної віктимності [6]. Дана система заходів повинна здійснюватися на загальному та індивідуальному рівнях. Загальносоціальний рівень подібного запобігання повинен головним чином спрямовуватися на забезпечення ефективної превентивної роботи правоохоронних органів, реалізацію ефективної соціально-економічної політики,

здійснення просвітницької та роз'яснювальної роботи з метою реалізації звернень громадян, що стали жертвами злочинів до правоохоронних органів. Більшість подібних заходів є однорідними для всіх детермінант латентної злочинності. Індивідуальний рівень передбачає вплив на поведінку осіб, що уже ставали жертвами злочинів, для яких характерним є наявність проявів Стокгольмського синдрому. В першу чергу правоохоронним органам варто звернути свою увагу на осіб, що уже ставали жертвами домашнього насильства чи злочинів проти статевої свободи та недоторканності, оскільки саме в ці потерпілі схильні до здійснення необ'єктивної оцінки своєї ролі в механізмі розвитку злочинів. Так, особливої уваги з боку правоохоронців потребують особи, що уже ставали потерпілими від адміністративного правопорушення пов'язаного з вчиненням домашнього насильства та насильства за ознакою статі (ст. 1732 КУпАП). Саме жертви даного адміністративного правопорушення характеризуються: 1) підвищеним ризиком подальшого вчинення щодо них злочинів, передбачених КК; 2) високою латентною віктимізацією, зумовленою формуванням Стокгольмського синдрому на побутовому рівні. Особливо ретельно роз'яснювальна робота повинна здійснюватися в неблагополучних родинах та сім'ях з низьким рівнем благополуччя.

Висновки. Стокгольмський синдром – складне, багатоаспектне психологічне та соціальне явище, що є природною реакцією людської психіки на складну та травматичну життєву ситуацію. В тій чи іншій формі його прояви є характерними в екстремальних ситуаціях для великої кількості населення. «Класичний» Стокгольмський синдром проявляється під час розвитку злочинів, пов'язаних із захопленням заручників, викраденням та торгівлею людьми. Комплекс віктимологічного запобігання щодо цих злочинів є специфічним, оскільки їх досить важко передбачити та протистояти їм превентивно. Більш поширеними є прояви Стокгольмського синдрому на побутовому рівні – стосовно статевих злочинів та правопорушень, пов'язаних із сімейним насильством. Запобігти їх латентизації можливо завдяки широкому застосуванню комплексу віктимологічної профілактики на загальносоціальному та індивідуальному рівні. Особливу увагу при цьому варто звернути на осіб, що уже ставали жертвами подібних правопорушень або мають схильність до цього в силу певних факторів як соціального, так і психологічного характеру.

Список літератури:

1. Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.Ф. Оболенцев ; Нац. юрид. акад. України. – Х., 2001. – С. 5.
2. Бочарова К.А. Латентность современного вандализма // Проблемы законности. – 2017. – № 136. – С. 243-244.
3. Саско О. Щодо поняття латентної злочинності та причин її виникнення // Історико-правовий часопис. – 2017. – № 1. – С. 152-153.
4. Ківенко Н.В. Філософсько-психологічні підвалини кримінології як науки: монографія: у 3 т. / Н.В. Ківенко, І.І. Лановенко, П.В. Мельник. – К., 2001. – 678 с.
5. Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / С.Н. Абельцев. – М., 2000. – 353 с.
6. Головкин Б.М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання // Теорія і практика правознавства. – 2014. – № 2. – С. 9-10.

Колдов Е.О.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

СТОКГОЛЬМСКИЙ СИНДРОМ КАК ПРИЗНАК ЛАТЕНТНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию проблематики Стокгольмского синдрома как детерминанты латентной преступности. Исследованы основные признаки данного явления и механизм его влияния на процесс латентизации отдельных видов преступлений. Рассмотрены основные меры противодействия случаев латентизации определенных преступлений через комплекс мероприятий виктимологического предотвращения.

Ключевые слова: Стокгольмский синдром, синдром, латентная преступность, виктимологические предотвращения, превенция.

Koldov Y.O.

Yaroslav Mudryi National Law University

STOCKHOLM SYNDROME AS A SICKNESS OF LATENT CRIMINALITY

Summary

The article is devoted to the problems of Stockholm syndrome as determinants of latent crime. Analyzed the main features of this phenomenon. Reviewed the main events in the sphere of counteraction Stockholm syndrome as the cause of latent crime.

Keywords: Stockholm syndrome, syndrome, latent crime, victimological prevention, prevention.